

**RAQAMLI TA’LIM SHAROITIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING
KOMMUNIKATIV HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK
MEXANIZMLARI**

Avazxon Xaydarov

Toshkentdagi Vebster universiteti

ORCID: 0009-0002-4528-7351

Annotatsiya: *Maqolada raqamli ta’lim sharoitida bo‘lajak pedagoglarning kommunikativ hamkorligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmlar nazariy jihatdan tizimlashtirilgan. Tadqiqot empirik bo‘lmagan dizaynda bajarilib, 2020-yildan keyin nashr etilgan milliy va xorijiy manbalar mazmunini, qiyosiy hamda funksional tahlil qilindi. Natijada kommunikativ hamkorlikni raqamli vositadan foydalanish ko‘nikmasi bilan cheklamasdan, umumiy maqsadni anglash, rollarni muvofiqlashtirish, dalillangan dialog olib borish, birgalikdagi mahsulot yaratish, o‘zaro baholash va refleksiv takomillashtirishni birlashtiruvchi integral kasbiy sifat sifatida talqin qilish asoslandi. Maqsadli raqamli muhitni loyihalash, rol va mas’uliyatni taqsimlash, muammoli hamkorlik vazifalarini joriy etish, dialogik qo‘llab-quvvatlash, formativ qayta aloqa hamda refleksiv o‘zini boshqarish asosiy pedagogik mexanizmlar sifatida ajratildi. Mazkur mexanizmlarning siklik integratsiyasi bo‘lajak pedagogni raqamli muloqot ishtirokchisidan hamkorlikni loyihalovchi, boshqaruvchi va baholovchi professional subyekt darajasiga olib chiqishi ilmiy jihatdan asoslandi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim, kommunikativ hamkorlik, bo‘lajak pedagog, pedagogik mexanizm, dialog, formativ qayta aloqa, refleksiya.*

KIRISH

Raqamli ta’limning kengayishi pedagogik muloqotni faqat auditoriyadagi bevosita suhbat doirasidan chiqarib, sinxron va asinxron platformalar, umumiy hujjatlar, raqamli doskalar, forumlar hamda multimedia vositalari orqali davom etadigan murakkab hamkorlik jarayoniga aylantirmoqda. Bunday sharoitda texnologik ulanishning mavjudligi hamkorlikning o‘z-o‘zidan yuzaga kelishini anglatmaydi. Aksincha, vazifa noaniq qo‘yilganda, rollar taqsimlanmaganda yoki qayta aloqa kechikkanida raqamli guruh faoliyati parallel individual harakatlar, formal yozishmalar va mazmunsiz faollik ko‘rinishida qolishi mumkin. Shu sabab kommunikativ hamkorlikni rivojlantirish raqamli vositani tanlashdan ko‘ra kengroq pedagogik muammo sifatida qaralishi lozim.

Bo‘lajak o‘qituvchining raqamli tayyorgarligi texnik amallar bilan cheklanmay, ta’limiy maqsadga mos vositani tanlash, hamkorlik vazifasini loyihalash, muloqot etikasi va ishtirok tengligini ta’minlash qobiliyatlarini ham qamrab oladi. S. Begmatova bo‘lajak o‘qituvchining axborot-texnologik kompetentligini kasbiy faoliyatning muhim sharti sifatida tavsiflab, texnologik tayyorgarlikni pedagogik vazifa bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi [1]. G. Falloon esa o‘qituvchining raqamli kompetentligini texnik, pedagogik, shaxsiy-etik va kasbiy o‘lchamlar integratsiyasi sifatida talqin qiladi [5]. Mazkur

yondashuvlar kommunikativ hamkorlikni platformadagi faollik emas, balki maqsadli, boshqariladigan va mas’uliyatli pedagogik faoliyat sifatida o‘rganish uchun metodologik asos yaratadi.

Kommunikativ hamkorlik bo‘lajak pedagogning fikrini aniq ifodalashi, suhbatdosh pozitsiyasini tinglashi, savol va dalillar yordamida mazmunni aniqlashtirishi, vazifani guruh a’zolari bilan muvofiqlashtirishi hamda umumiy natija uchun javobgarlikni bo‘lishishi orqali namoyon bo‘ladi. D. Yuldasheva ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik tarkibida samarali muloqot, jamoada ishlash, ijtimoiy muhitni anglash va madaniyatlararo aloqalarni yuritish ko‘nikmalarini ajratadi [2].

M. Tursunaliyeva kommunikativ, interaktiv va perseptiv jihatlarining birligini kasbiy muloqotning zarur asosi sifatida ko‘rsatadi [3]. Demak, raqamli hamkorlikda xabar almashishning o‘zi yetarli emas; mazmunni birgalikda ishlab chiqish, o‘zaro ta’sirni muvofiqlashtirish va sherikning pozitsiyasini anglash talab etiladi.

Mavjud ilmiy yondashuvlarda raqamli kompetentlik, ijtimoiy-kommunikativ tayyorgarlik, kommunikativ ko‘nikma va refleksiya alohida yo‘nalishlarda yoritilgan. Biroq ularni bo‘lajak pedagogning raqamli hamkorlik faoliyatini tashkil etuvchi yagona pedagogik mexanizmga birlashtirish masalasi izchil tizimlashtirishni talab qiladi. Mazkur ilmiy ehtiyoj maqolaning muammosini belgilaydi: raqamli ta’lim vositalari qanday pedagogik shartlar va faoliyat aloqalari orqali bo‘lajak pedagoglarning mazmunli, teng ishtirokli va refleksiv kommunikativ hamkorligiga aylanadi? Maqolaning maqsadi shu savolga nazariy javob berish hamda kommunikativ hamkorlikni rivojlantirish mexanizmlarining funksional modelini ishlab chiqishdan iborat.

MATERIAL VA METODLAR

Tadqiqot empirik bo‘lmagan nazariy-konseptual dizayn asosida bajarildi. Materiallar korpusiga bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetentligi, ijtimoiy-kommunikativ tayyorgarligi, kommunikativ ko‘nikmalari va refleksiv faoliyatiga bag‘ishlangan 2020–2024-yillardagi to‘rtta o‘zbek olimi hamda bitta xorijiy olimning ilmiy ishlari kiritildi. Manbalarni tanlashda mavzuga bevosita aloqadorlik, nashr ma’lumotlarining tekshirilishi, pedagog kadrlar tayyorlash kontekstining mavjudligi va 2020-yildan keyingi ilmiy yangilanishlarni aks ettirish mezonlari qo‘llandi.

Mazmuniy tahlil orqali har bir manbada hamkorlikning maqsadi, subyektlari, faoliyat amallari, pedagog roli, qayta aloqa va kutilayotgan natija ajratildi. Qiyosiy tahlil milliy tadqiqotlardagi shaxsga yo‘naltirilgan, kommunikativ va refleksiv qarashlarni xorijiy raqamli kompetentlik modeli bilan muvofiqlashtirishga xizmat qildi. Konseptual sintez asosida takrorlanuvchi funksional aloqalar pedagogik mexanizmlar ko‘rinishida umumlashtirildi. Pedagogik modellashtirish esa mazkur mexanizmlarning ketma-ketligi, o‘zaro ta’siri va qayta aloqa siklini vizual ifodalash imkonini berdi. Tahlil birligi sifatida “maqsad – faoliyat – vosita – qayta aloqa – refleksiya – kasbiy natija” aloqasi qabul qilindi.

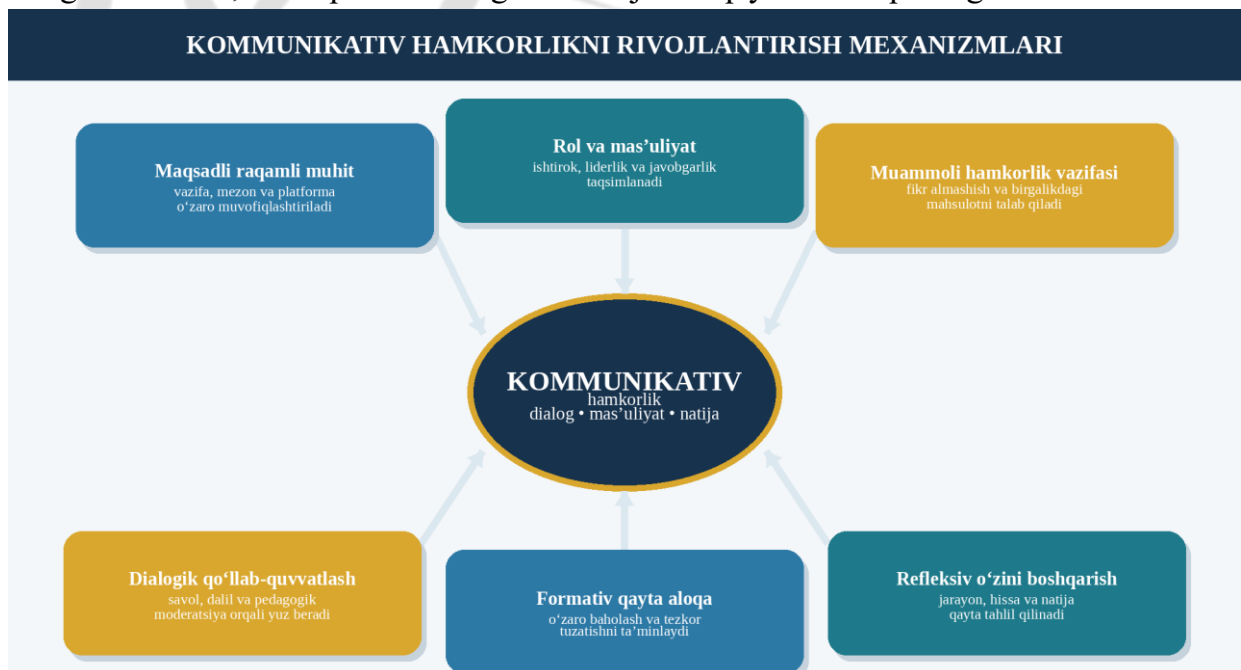
Nazariy xulosalarning asoslanganligi uch yo‘l bilan ta’minlandi: turli ilmiy yo‘nalishlardagi manbalar o‘rtasidagi mazmuniy moslik tekshirildi; har bir mexanizmning pedagogik funksiyasi va kutilayotgan natijasi o‘zaro bog‘landi; raqamli vosita bilan pedagogik mexanizm tushunchalari farqlab olindi. Shu sabab maqolada keltirilgan natijalar

tajriba ko‘rsatkichlari emas, balki tekshiriladigan konseptual model va amaliy loyihalash mezonlari sifatida taqdim etiladi.

NATIJALAR

Nazariy tahlil kommunikativ hamkorlikni alohida muloqot ko‘nikmalari yig‘indisi emas, balki raqamli muhitda umumiy maqsadni anglash, o‘zaro bog‘liq rollarni bajarish, fikr va dalillarni muhokama qilish, birgalikdagi mahsulot yaratish hamda jarayonni refleksiv baholashni birlashtiruvchi integral kasbiy sifat sifatida talqin qilish imkonini berdi. Pedagogik mexanizm esa mazkur sifatning rivojlanishiga olib keladigan shart, subyekt harakati, vosita va qayta aloqa o‘rtasidagi barqaror funksional aloqa sifatida izohlandi.

Tahlil natijasida oltita o‘zaro bog‘liq mexanizm ajratildi. Maqsadli raqamli muhit vazifa, mezon va platformani bir maqsadga bo‘ysundiradi. Rol va mas‘uliyat mexanizmi individual hissa hamda umumiy javobgarlik nisbatini belgilaydi. Muammoli hamkorlik vazifasi tayyor javobni takrorlashni emas, turli pozitsiyalarni muvofiqlashtirish va birgalikdagi mahsulot yaratishni talab qiladi. Dialogik qo‘llab-quvvatlash pedagogning savol, aniqlashtirish, dalillash va moderatsiya orqali muloqot sifatini boshqarishini anglatadi. Formativ qayta aloqa jarayon davomida xatoni ko‘rish, sherik fikrini hisobga olish va mahsulotni takomillashtirishga xizmat qiladi. Refleksiv o‘zini boshqarish esa talabaning o‘z hissasi, muloqot usuli va guruh natijasini qayta tahlil qilishiga imkon beradi.

1-rasm. Kommunikativ hamkorlikni rivojlantirish mexanizmlarining integrativ modeli

Modelda markaziy natija bo‘lgan kommunikativ hamkorlik har bir mexanizmning alohida ta’siri bilan emas, ularning funksional uyg‘unligi orqali shakllanadi. Masalan, muammoli topshiriq rol taqsimotisiz ayrim talabalar faolligiga tayanib qoladi; qayta aloqa aniq mezonsiz subyektiv bahoga aylanadi; refleksiya esa birgalikdagi mahsulot va shaxsiy hissa dalillari mavjud bo‘lmaganda umumiy taassurot darajasida qoladi. Shu bois mexanizmlar yagona didaktik konstruksiya sifatida loyihalanishi zarur.

Aniqlangan mexanizmlarning amaliy mazmuni, raqamli vositalar bilan aloqasi va kutilayotgan kompetent natijalari 1-jadvalda tizimlashtirildi. Jadvalda raqamli vosita mustaqil maqsad emas, balki pedagogik vazifani bajarishga xizmat qiladigan funksional resurs sifatida talqin etiladi.

1-jadval. Kommunikativ hamkorlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari

Pedagogik mexanizm	Ishlash mazmuni	Raqamli vositaning funksiyasi	Kutilayotgan natija
Maqsadli raqamli muhit	Vazifa, hamkorlik qoidasi va baholash mezonlari oldindan uyg‘unlashtiriladi.	Aloqa kanali, umumiy ish maydoni va faoliyat izini ta’minlaydi.	Talaba maqsadni anglaydi va muloqotni natijaga yo‘naltiradi.
Rol va mas’uliyat	Moderator, dalil izlovchi, tahlilchi, muharrir kabi rollar almashib boradi.	Hissa va bajarilgan amallarni ko‘rinadigan qiladi.	Teng ishtirok, javobgarlik va liderlik rivojlanadi.
Muammoli hamkorlik vazifasi	Bir nechta yechimga ega vaziyat guruhli kelishuv va umumiy mahsulotni talab qiladi.	Manba, g‘oya va yechimlarni bir makonda qiyoslash imkonini beradi.	Dalillangan dialog va birgalikda qaror qabul qilish shakllanadi.
Dialogik qo‘llab-quvvatlash	Pedagog ochiq savol, aniqlashtirish va qarama-qarshi pozitsiyani muhokamaga kiritadi.	Sinxron va asinxron muloqotni tartibga soladi.	Tinglash, savol berish, argumentlash va kelishuv ko‘nikmalari rivojlanadi.
Formativ qayta aloqa	Jarayon va mahsulot mezonlari asosida o‘zaro hamda pedagogik baholanadi.	Izoh, versiya tarixi va rubrika orqali tezkor tuzatishni qo‘llab-quvvatlaydi.	Talaba sherik fikrini qabul qiladi va mahsulotni takomillashtiradi.
Refleksiv o‘zini boshqarish	Shaxsiy hissa, guruh dinamikasi va muloqot strategiyasi qayta tahlil qilinadi.	Elektron portfel, refleksiya yozuvi va o‘zini baholashni saqlaydi.	O‘z faoliyatini boshqarish va keyingi hamkorlik strategiyasini belgilash shakllanadi.

Jadvaldagi aloqalar pedagogning rolini ham o‘zgartiradi. U tayyor axborotni uzatuvchi subyekt emas, balki vazifani loyihalovchi, guruh rollarini muvofiqlashtiruvchi, dialog sifatini kuzatuvchi va refleksiyani tashkil etuvchi metodik rahbar sifatida faoliyat yuritadi. Talaba esa xabar qabul qiluvchidan guruhli ma’no yaratish, qaror ishlab chiqish va o‘z hissasini asoslashga qodir hamkorlik subyektiga aylanadi.

Mexanizmlarning operatsion uyg‘unligi uch darajada namoyon bo‘ladi. Tashkiliy darajada platforma, guruh tarkibi, rol va vaqt chegaralari belgilab olinadi. Jarayonli darajada savol berish, dalil keltirish, muqobil fikrni tinglash, umumiy hujjatni tahrirlash va kelishuvga erishish amallari boshqariladi. Natijaviy darajada esa birgalikdagi mahsulot sifati bilan bir qatorda individual hissa, o‘zaro ta’sir madaniyati va refleksiv xulosa baholanadi. Ushbu uch daraja bir-biridan uzilgan holda tashkil etilsa, raqamli hamkorlik formal faoliyatga aylanadi; ular yagona mezonlar tizimida bog‘langanda esa kommunikativ hamkorlik kasbiy kompetentlikning kuzatiladigan va rivojlantiriladigan tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan model kommunikativ hamkorlikni bir martalik guruh topshirig‘i emas, takrorlanuvchi va rivojlanuvchi sikl sifatida ko‘rishni taqozo etadi. Har bir sikl muammoni aniqlashdan boshlanib, rollarni kelishish, raqamli hamkorlik, umumiy mahsulot, o‘zaro baholash hamda refleksiv takomillashtirish orqali yangi faoliyat vazifasiga ulanadi.

RAQAMLI KOMMUNIKATIV HAMKORLIKNING SIKLIK RIVOJLANISH MODEL

2-rasm. Raqamli kommunikativ hamkorlikning siklik rivojlanish modeli

Mazkur sikl D. Yuldasheva asoslagan shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv bilan uyg‘un bo‘lib, har bir talabaning ehtiyoji, pozitsiyasi va shaxsiy imkoniyatini umumiy faoliyatga qo‘shishni nazarda tutadi [2]. M. Tursunaliyevaning kommunikativ, interaktiv va perseptiv komponentlar birligi haqidagi qarashi modeldagi dialog, o‘zaro harakat va sherik pozitsiyasini anglash bosqichlarida konkretlashadi [3]. Sh. Donayeva refleksiyani faoliyatdagi kamchiliklarni aniqlash va keyingi rivojlanish yo‘lini belgilash omili sifatida yoritadi [4]. Shu sabab refleksiya siklning yakuni emas, keyingi hamkorlik vazifasini takomillashtiruvchi boshqaruv mexanizmi sifatida qaraldi.

Modelning nazariy yangiligi raqamli vosita, pedagogik shart va rivojlantiruvchi mexanizmni farqlashda namoyon bo‘ladi. Masalan, umumiy hujjat faqat texnik vositadir; u vazifa rollar asosida tashkil etilib, versiya tarixi individual hissani ko‘rsatish, o‘zaro izoh esa formativ qayta aloqa berish uchun ishlatilgandagina pedagogik mexanizmning tarkibiy qismiga aylanadi. G. Falloonning kompleks raqamli kompetentlik modeli ham texnologiyani pedagogik va etik qarorlar bilan birlashtirish zarurligini ko‘rsatadi [5].

Raqamli hamkorlikni amaliyotga joriy etishda platformaga markazlashgan formalizm, ayrim ishtirokchilarning ustunligi, “jim kuzatuvchi” pozitsiyasi, axborot ortiqchaligi, shaxsiy ma’lumotlarni ehtiyotsiz ulashish va baholashning faqat yakuniy mahsulotga qaratilishi kabi xavflar yuzaga kelishi mumkin. Ularni kamaytirish uchun guruh tarkibini vazifaga muvofiq shakllantirish, rollarni davriy almashtirish, jarayon va mahsulotni alohida mezonlar bilan baholash, sinxron hamda asinxron faoliyat nisbatini muvozanatlash, raqamli izlarni maqsadli saqlash va muloqot etikasi bo’yicha aniq kelishuv o’rnatish zarur.

Kommunikativ hamkorlikning rivojlanganligini diagnostika qilishda faqat yuborilgan xabarlar soni yoki platformadagi faollik yetarli ko’rsatkich bo’la olmaydi. Mazmunli indikatorlar sifatida umumiy maqsadni tushuntira olish, guruh rolini mas’uliyat bilan bajarish, sherik fikrini qayta ifodalash, dalil bilan munosabat bildirish, kelishmovchilikni konstruktiv hal etish, birgalikdagi mahsulotga aniq hissa qo’shish, qayta aloqani qabul qilish va refleksiv xulosa ishlab chiqish olinishi maqsadga muvofiq. Bunday mezonlar bo’lajak pedagogning texnik faolligini emas, kasbiy kommunikativ pozitsiyasini baholashga imkon beradi.

XULOSA

Raqamli ta’lim sharoitida kommunikativ hamkorlik texnologik ulanishning tabiiy natijasi emas. U maqsad, rol, muammoli vazifa, dialog, qayta aloqa va refleksiya o’rtasidagi ilmiy asoslangan pedagogik aloqalar orqali rivojlanadigan integral kasbiy sifatdir.

Maqsadli raqamli muhitni loyihalash, rol va mas’uliyatni taqsimlash, muammoli hamkorlik vazifalarini joriy etish, dialogik qo’llab-quvvatlash, formativ qayta aloqa hamda refleksiv o’zini boshqarish o’zaro uyg’un qo’llanganda bo’lajak pedagoglarning mazmunli muloqoti, teng ishtiroki va birgalikda qaror qabul qilishi ta’minlanadi.

Pedagog ushbu tizimda ma’lumot uzatuvchi emas, balki hamkorlik arxitekturasini yaratuvchi, muloqotni moderatsiya qiluvchi, individual hissani ko’rinadigan qiluvchi va refleksiv takomillashtirishni boshqaruvchi subyekt sifatida namoyon bo’ladi. Taklif etilgan model keyingi empirik tadqiqotlarda diagnostik mezonlar, o’quv ssenariylari va tajriba-sinov dasturlarini ishlab chiqish uchun konseptual asos bo’lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Begmatova S. Bo’lajak o’qituvchilarda axborot-texnologik kompetentlikni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2021. – 2-jild, 4/S-son. – B. 655–658. DOI: 10.47689/2181-1415-vol2-iss4/S-pp655-658.
2. Yuldasheva D. Shaxsga yo’naltirilgan yondashuv asosida bo’lajak o’qituvchilarda ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik mazmuni // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2024. – 5-jild, 4-son. – B. 230–236. DOI: 10.47689/2181-1415-vol5-iss4-pp230-236.
3. Tursunaliyeva M. Bo’lajak musiqa ta’limi o’qituvchilarida kommunikativ ko’nikmalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2024. – 5-jild, 8/S-son. – B. 1–4. DOI: 10.47689/2181-1415-vol5-iss8/S-pp1-4.

5-Iyul, 2026-yil

4. Donayeva Sh. Talabalarda refleksiyaning shakllantirish omillari va shart-sharoitlari // Global dunyoda ilm-fan va ta’limdagi innovatsion rivojlanishning zamonaviy trendlari. – 2023. – 1-jild, 3-son. – B. 151–155. DOI: 10.47689/STARS.university-pp151-155.

5. Falloon G. From digital literacy to digital competence: the teacher digital competency (TDC) framework // Educational Technology Research and Development. – 2020. – Vol. 68, No. 5. – P. 2449–2472. DOI: 10.1007/s11423-020-09767-4.

